



TÜRKİYE DİYANET VAKFI ELAZIĞ ŞUBESİ YAYINLARI : 012

# İSLÂM'IN İNSANA BAKIŞI

(Edibe Can Müftülük Sitesi Konferansları I)

**Yayına Hazırlayan:**

**Doç. Dr. Fikret KARAMAN**  
Elazığ Müftüsü

ANKARA - 2002

## GÜNÜMÜZ TOPLUMUNDA DİNİN YERİ VE ÖNEMİ\*

Mehmet S. AYDIN\*\*

Hepinizi saygıyla selamlıyorum, hayırlı akşamlar diliyorum, teşriflerinizden dolayı teşekkür ediyorum. Benim için, Elazığ'a gelmenin ayrı bir manası vardır. Her yer güzel, her yerin ayrı bir manası var; ama buralı olduğum için, Elazığ'a gelmenin ayrı bir manası vardır. Aranızda hocalarım vardır, (şu kadar geriye gidersek...), demeyeyim; çünkü hocalarım benden genç görünüyor. Hakikaten ortaokul hocalarım var aranızda, kendilerini saygı ve hürmetle selamlıyorum. Aranızda büyüklerim, biz mektebe başladığımız zaman buralarda konuşan, bizi aydınlatan insanlar vardır. Arkadaşlarım, sınıf arkadaşlarım vardır. Öğrencilerim var (bir kısmı emekli olmasına rağmen). Yakınlarım vardır. Onun için Elazığ'ın, nev'i şahsına münhasır bir özelliği vardır. Değerli müftümüz söylediği zaman hiç tereddüt etmedim, "Kış bastırmadan inşallah gelirim" dedim. Zaten epey zamandır bu türden faaliyetlere katılmaya pek vaktim olmuyor. Bazen, yıllardır konuştuğum için, içime bir korku da düşüyor, yani *ne söyleyeceğim* korkusu. Onun için belki değerli müftümün dediği gibi dolu dolu bir konuşma olmayacak; ama inşallah güzel akşamınız boşuna harcanmamış olacaktır. Bu yüzden, muvaffakiyetim için de Cenab-ı Hakk'a dua ediyorum.

Sayın müftümün bana verdiği çerçeveye sadık kalarak aşağı-yukarı bir buçuk saat konuşacağım. Bu zaman içerisinde, dilimin döndüğü kadar üç sorunun cevabını vermeye, her birine yarım saat ayırmaya çalışacağım. Bu sorulardan birincisi: Konu, ilan edilenden biraz farklı olacak, yani konuyu, birazcık kaydıracağım. O bakımdan ilan edilen konuyu konuşmamın son kısmında ele alacağım. Ayrıca bugünkü konuşmanın akademik dozu biraz fazla olacaktır.

VII. yüzyılın başında, İslamla ilgili çok hareketli bir dönem yaşandı; ama İslam dünyasının dışında, Doğu'da ve Batı'da birçok insan şuna inanıyordu: Sanki din dönemi (elbette kapanmıyor ve kapanmayacak) artık sıcaklığını, heyecanını, dinamizmini önemli ölçüde kaybedecek ve belki de gelecek çağlar, din çağları olmayacak; ama yine inanan insanlar olacak. Din, yine sosyal bir müessese olarak hayata devam edecek; ama 18. ve 17. asırlar

---

\* 03.11.2000

\*\* Prof.Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

veya daha gerilerdeki asırlar kadar önemini koruyamayacak. Bu, pozitivist-  
min önemli ölçüde hakim olduğu alanlar ve bölgeler içinde çok yaygın bir  
fikirdi. Ayrıca pek çok bilim adamının, bilimden yola çıkarak geliştirdikleri  
vizyonlarda, dünya görüşlerinde (mesela Freud'un tabiat bilgisi), astronomi  
alanında pek çok insanın düşüncelerinin de arkasında bir felsefe olarak, bu  
yatıyordu. Yani *din, büyük ölçüde anlam ve önemini yitirecek* anlayışı. Bu  
kehanetler doğru çıkmadı. Bu bakımdan *postmodernizm* denen şeyin akıl  
karşısındaki tavrı, elbette beni tümüyle memnun etmiyor. Ama en azından şu  
ortaya çıktı. Bugünkü insan, 20.yüzyılın ilk yarısındaki insana nazaran daha  
alçak gönüllü, mütevazı; bilim adamları, daha ayakları yerde konuşuyor.  
Bugün artık hiç kimse, "*Gün gelecek, dinin anlamı kalmayacak.*" demiyor.  
O gün çok rahat konuşuluyordu. Bugün bilim de, felsefe adamları da çok  
mütevazıdır. Bugün artık bilim adamları çocukluk dönemini geride bırakmış  
durumdadırlar. 18. yüzyılın ikinci yarısı ve 19. yüzyıl, bilimin çocukluk dö-  
nemidir; "*Biz her şeyi bilimle çözeriz. Bilim tek mürşittir ve bizi her bakımdan o...*" Bir süre sonra baktılar ki hayır, bilimin yeri ayrı, dinin yeri ayrı;  
Allah'ın yeri ayrı, sanatın yeri ayrı. Belki de bunların bir organik bütünlük,  
bir canlı bütünlük içinde var olması, insanlığın hayatına katkıda bulunması,  
insanın yüzünü güldürecek ve insana mutluluğun kapısını açacak; sadece biri  
değil. Yani takva sahibi insanların çok olduğu, ama ekonominin zayıf olduğu  
bir toplumda, insanın mutlu olacağını ya da o ülkenin rahat kalacağını kimse  
düşünemez. Yani bir bakıma kurtuluş, insan başarılarının toplamının hare-  
kete geçirilmesinde, insanlığın hizmetine sunulmasında yatıyor. Bunlardan  
sadece biriyle değil; ne sadece dinle, ne bilimle, ne sanatla, ne ahlakla. Bu-  
radan şu çıktı: Bir bakıma dine sosyal bilimler açısından bakan pek çok in-  
san, dini ve manevi konularda bir patlamanın olduğunu söylemeye başladı.  
Yani *solgunluk, ölgünlük dönemi* deniyordu; tam tersi oldu, bir canlanma  
ortaya çıktı, bilim adamlarını hayrete düşürdü. Mesela, çok rahat bir bi-  
çimde, "*İslam dünyasından Batı'ya gelenler* (Amerika'yı da kasederek  
söylüyorum. Coğrafi olarak değil, kültür dünyası olarak Batı diyorum.), *bir  
süre sonra eriycekler, artık onlar için din önemli olmayacak.*" deniyordu;  
fakat tam tersi oldu. Hatta o tam tersi olmanın, (benim değerlendirmem açı-  
sından) rahatsız edici tarafları da oldu. Batı'ya giden insanlar, dinlerine daha  
dört elle sarılmaya başladılar. Hatta bu dört elle sarılmanın, hastalıklı taraf-  
ları da oldu. Amerika'ya giden müslümanların, nasıl olsa o hava içerisinde  
dini hayatlarında bir süre sonra önemli ölçüde zayıflamanın olacağı düşü-  
nüldü. Ama bir süre sonra baktılar ki doktor, profesör, mühendis, ama inan-

cında bir zayıflama şöyle dursun, tam tersine, bir güçlenme söz konusu oldu. O zaman bu durum birkaç şeyi birden karşılımlarına çıkardı:

1- Hakikaten bu dinde birşey mi var ki bu kadar dirençli!

2- Bizde çok tuhaf birşey mi var ki bu toplum içine gelen insanlarda, kendi kültürlerine bu kadar büyük bir sarılma söz konusu oluyor.

3- İslam dünyasına yansıyan en olumsuz görüş: “Yoksa bunların dininde bir tuhaflık mı vardır? Yoksa bunlar, bu dinleri yüzünden adam olmayacaklar mı!” İşte o meşhur *Hantintin* projesinin arkasında bu vardır.

Türkiye’de çok yakından tanınan ve bilinen büyük tarihçi Bernard Lewis (2-3 sene önce kendisine devlet ödülü verdik), bundan çok önceden yazdığı *Atlantik* adlı aylık dergide, aşağı-yukarı aynı şeyi söylüyordu. Di-yordu ki: “*Bunların dininin özünden mi geliyor acaba? Bunların pek demokrat olacağı yok. Bunlar, bizim seküler hayatımıza intibak edecek durumda görünmüyorlar....*” Bu sefer, dinin özüne yönelen bir tür şüphe... Yani İslam’ın modernlik karşısında direnmesini, daha çok iki kanalda yorumladılar:

1- *Kişiliği olan bir din olduğu için direndi; çünkü kültürlerin, dinlerin, uygarlıkların da bir anlamda kişilikleri vardır. Böyle değerlendirildi.*

2- *Acaba İslam’ın zamana uymada ciddi manada sıkıntı ve problemleri mi var? Benim söyleyeceklerim, bu çerçeve ile yakından ilgili.*

Evvela, hakikaten neden beklenen olmadı? Sadece Türkiye’de değil; manevi bir canlanma, dünyanın her tarafında var. Yani 30-40 sene önce Budizm’e gidin, bir de şimdi gidin. Bir haftada, 2-3 yeni Budist akım ortaya çıkıyor. Japonya’da, daha çok Konfüçyüs kültürünün hakim olduğu bölgelerde, Hint dinlerinde büyük bir canlanma var. Çok enteresan, tabiata tapınmada bile büyük bir canlanma var. Bu husus, bilimsel açıdan dinle uğraşanlar için, çok önemli bir pazar oldu. Yani dinle uğraşanlar için, iş bulma sıkıntısı yok; alan bulma, araştırma yapma sıkıntısı yok.

İslam’a gelelim, *İslam’ın özünde birşey mi vardı ki hakikaten bu canlanma ortaya çıktı, pek çok bakımdan problemlili de olan bu canlanma ortaya çıktı?* Bunu evvela Kur’an-ı Kerim bağlamında düşüneceğim; birinci sorun bu: *özünde ne var?* İkinci sorun, *tarihi açılımı nasıl bir rejim çiziyor?* Üçüncüsü, *bu günkü durum nedir?* Kaynağa geldiğimiz zaman, kendimi açıklayabilmemin çerçevesi, *Evensellik* terimi ile daha çok sınırlı; cihanşümul, evrensel... Yani İslam Dini’nin evrensel bir mesajı olduğu için, Kur’anın kendi yapısında evrensel tohumlar meyve vermeye başladı; bitki

oldu, ağaç oldu; çiçek oldu, meyve oldu. Dolayısıyla İslam'ı anlamının yolu Kur'anı anlamada geçer. Hakikaten Kur'ana baktığımız zaman, bize ne söylediğini, insanlığa ne söylediğini ve niçin evrensel olduğunu görebiliyoruz. Yani şu anda evrensellik iddiasında en önde olan dindir; bizim perişan halimize rağmen, İslam'ın evrenselliğinin önünü tıkıyor olmamıza rağmen. Yani biz dediğim, Müslümanlar..! İslam'ın evrenselliğinin önündeki en büyük engel müslümanların kendileridir. Bizsiz çok daha çabuk yürüyecek ama, biz ayağına bukağı oluyoruz. Her neyse... Oraya geleceğim.

*Ne vardı İslam'da ki hala cazip geliyor, bu kadar modern olmuş, bu kadar bilime sahip olmuş, bu kadar teknolojiye sahip olmuş insanlık için? Sadece bizim için cazip değil. Bir defa bütünlüğü, yani Kur'an-ı Kerimin sunduğu vizyon, bütünlük arz eden bir vizyonu var. İşte bu vizyon, şu dağınık dünyada pek çok şeye hakkını veren, ama yine de bir bütünlük arz eden bir vizyon olarak karşımıza çıkıyor. Evvela, evrensellik nedir? Müsaadenizle tekrar edeyim: Bir din, bir ideoloji, bir fikir, bir düşünce, istikrarlı bir şekilde ayakta kalma imkanına sahipse, istikrarlı bir şekilde hayatta kalabiliyorsa, inişli-yokuşlu birçok macerasına rağmen yaşamaya devam ediyorsa, her türlü kültüre söyleyecek birşeyi varsa, tarihin seyri içinde her kültüre sunabileceği değerleri, bilgileri, vizyonları varsa ve bütün zamanın seyri içinde çok insana anlamlı ve önemli görünüyorsa, o din, o ideoloji, o fikir evrensel dir. Evrensellikten kastım budur. İslam, bunların tümüne sahiptir. Bunu anlatmaya çalışacağım.*

1- Evvela en büyük şansı (*dinin şansı* tabirini, tuhaf olduğunu bile bile kullanıyorum) geriye doğru giden bir evrensellik vizyonuna sahip olmasıdır. İslam, "*Ben insanlığa gelen ilk dinim.*" demiyor. Adeta O, "*Sizin dininizi bugün tamamladım...*" sadece Medine'deki insanlara ve ilk muhatabı olan Hz. Peygambere değil, sanki bütün insanlığa, yani hakiki, fıtrata dayalı Tevhid dini, işte burada tamamlanıyor. Adına *İslam* dediğimiz, tarihin belli bir döneminde, 23 sene içinde var olan kurum değil, Hz. Adem'den beri gelen din. Sanki o '*Ekmeltü'nün, 'Etmemtü'nün, yani 'kemale erdirdim', tamamladım'* in içinde, insanlığın dini tecrübesinin zirveye ulaşması vardır; Sadece 23 yılda gelen dinin değil. *Nedir bu?* Bir ırmak gibi insanlığın oantik, halis-muhlis dini tecrübesini içine katarak geliyor. Hz. Adem de orada, Hz. İsa da orada, Hz. Musa da orada, Hz. Harun da... oradadır. Başka böyle bir din yok. Hıristiyanlık, yahudiliğe karşı büyük bir kavga vererek ortaya çıkıyor. İslam Dini, "*Hayır, ondaki hakikat payını kabul ediyorum.*" iddiasıyla ve birleştirici gücüyle ortaya çıkıyor. Bu bakımdan geriye doğru giden

bir kucaklama özelliği vardır. İnsanlığın geçirdiği asırlık tecrübeyi içinde taşıyor; o orada mündemiç. Tabii bu, büyük bir güç katıyor. Yani bugün pek çok huristiyan, müslüman oluyor, diyor ki: “*Ben müslüman oldum; ama İsa yine kalbimde, gönlümdedir.*” Müslüman olunca Hz. İsa’yı, Hz. Musa’yı geride bırakmak gibi bir mecburiyet yok ki... Onlar zaten ordalar. Eğer İslam’ın, Kur’anın geriye giden bu evrenselliği olmazsa, bu adam bu huzuru duyamazdı, Hz. İsa’yı bırakarak Hz. Muhammed’e gelirdi. Oysa Hz. İsa ile Hz. Muhammed’e geliyor, O’nu bırakmıyor. Çünkü zaten orada O var. İşte anlamlı ve manalı görünmesinin, değerli görünmesinin en büyük sebebi budur. Onun için Garaudy diyor ki: “*Ben İsa’yı, müslüman olduktan sonra keşfettim.*” Müslüman olduktan sonra İsa’yı unutmuyor, keşfediyor. Buna *Tarihi Evrensellik* diyelim; geriye dönük, geriye bakan tarihi evrensellik.

2- İkinci evrensellik özelliği: Yine Kur’an-ı Kerimi dikkate alarak konuşmamı sürdürüleceğim. İnsan, küçük bir alem, *Alem-i Asğar*; bizim sufilerin, İbn-i Arabi’nin deyimiyle. Hani büyük alem, yani *Cosmos*, bir de *Küçük Alem* vardır, o da biziz. İşte bu alemin, daha doğrusu evrenselliğin bir anlamı şudur: Evrensellik, karşı karşıya geldiği varlık dünyasının her bölgesine nüfuz etme imkan ve kabiliyetine sahip ise, işte orada hakiki bir evrensellik vardır. Bir bünyeye değil, bünyenin bir tarafına değil, bünyenin tamamına nüfuz etme imkanına ve özelliğine sahip olmak zorundadır. Eğer evrensellik iddiası varsa birşeyin, işte bu, Kur’anın bize anlattığı vizyonda vardır. Yani Kur’an-ı Kerim, ne sadece insanın duygusuna hitap ediyor, ne sadece insanın aklına hitap ediyor, ne de sadece insanın yapıp-etme dünyasına, eylem dünyasına; ne sadece bilimsel kabiliyetine hitap ediyor, ne sadece sanat kabiliyetine hitap ediyor, ne ahlak kabiliyetine; ama bunların tamamına nüfuz ediyor. Öyle bir nüfuz ediş bu. Bilime nüfuz ediyor, ama bilimin otomomluluğunu, bağımsızlığını yok etmiyor. Bilime, “*Sen bana tabi olacaksın.*” demiyor; ama oraya bir ruh ve mana getiriyor.

Ahlak, bir insan müslüman olmasa da vardır, bir insan dine inanmasa da vardır. Bir insan, dine inanmasa da, ahlaklı olabilir; ama dine inanınca, ahlak ayrı bir anlam kazanıyor; ahlaka ayrı bir ışık getiriyor. Yani eğer sembolik olarak konuşacak olursam: *Bu kadar insanın bu salona girebilmesi için, bu oturanların bu salondan çıkması lazım.* Yani bir başka nüfuz için, bu mevcut durumun değişmesi lazım. Fizikte durum böyledir; burada bu kadar hava mevcutken, dışarıdan buraya bu kadar hava giremez. Bu havanın tahliye edilmesi lazım; ama bu ışık için söz konusu değil. Işık, ne sandalyeyi kaldırır, ne “*Oturanlar kalksın*” der, ne “*Kitap kalksın*” der. Onların

varlığına, otonomluğuna, bağımsızlığına hakkını vererek orada var olur. İşte İslam böyle: Onları yok etmeden, bilimin bağımsızlığını yok etmeden orada var oluyor ahlakın otonomluluğunu yok etmeden orada var oluyor. Sanatın otonomluluğunu, bağımsızlığın, yarı bağımsızlığını (alemden hiçbir şey mutlak bağımsız değil, alemi yaratan hariç, hiçbir şeyin mutlak tam bağımsızlığı olamaz. Kısmi bağımsızlık vardır.) yok etmeden insan hayatına nüfuz ediyor. Bazen bir tek ayette, bu nüfuzu çok açık bir şekilde görürsünüz. Ayet, sizin nazarlarınızı deveye çevirir, sivrisineğe çevirir, birbirini takip eden gece gündüze çevirir, arza ve semavata çevirir. İşte bu, bilimin uğraştığı alandır. Bu bakış, bilim değildir; ama bilimin kullandığı bakıştır.

Dinin maksadı bilim değildir; ama bizim dikkatimizi aleme çevirirken, hemen onun yanbaşımda, onunla birlikte o alemdeki güzelliği, o hayat-taki güzelliği, güzellik dokusunu da görmemizi ister. Beni İsrail'in taptığı buzağıdan bahsederken (Aslında bir eleştiridir, çünkü Allah'tan başka bir varlığa tapma söz konusudur.), aslında bir putu tarif ediyor, "*Onun rengi, bakanlara sürur verirdi.*" deniyor. Yani insanlığın dikkatini estetik boyuta, sanat boyutuna çeviriyor. Putperestliği eleştirirken bile, sanat duygusunu oraya yerleştiriyor, oturtuyor. Daha bir sürü... Koyunların gelişini, onlara bakılınca insanın bir ferahlık duymasını, pek çok şey...

Cenneti hiç anlatmayayım. Keşke müslümanlar, cenneti model kabul edip, Cennetin milyonda biri olan şehirler, kasabalar, köyler vücuda getirebilmeyi tahayyül edebilselerdi, keşke böyle bir imarları olsaydı; El-Aziz, küçük bir cennet olsaydı, içinde ırmaklar aksaydı; yalan yok, dedikodu yok, selam var, esenlik var, insanlar orada salınıp geziyorlar. Tabii, cennet olmaz; ama model öyle olmalıydı. Hakikaten islami şehirleşme ve mimari, keşke cenneti model olarak düşünseydi. O zaman ne hava kirliliği olurdu, ne de bugün insanın çevreye getirdiği büyük felaketler ortaya çıkardı.

Hemen arkasından, bazı ayetler, "*akledesiniz*", "*ta ki şükredesiniz*" şeklinde biter. Şükür, en büyük ahlaki değerdir. Eğer bir insanda şükretme, teşekkür etme duygusu zayıfsa, o insanda ahlak zayıftır. Kula karşı teşekkür, Allah'a karşı şükür, en büyük ahlaki değerdir. Demek ki bir yandan bize alemi hatırlatıyor ve bilgi kanallarımızı açıyor, bir yandan *buna bakın, ama bunun altındaki ahlak duygusunu görün* deyip içimize dönmemizi ve adeta bilirken, anlarken *olmamızı* istiyor. Bilirken, anlarken *olmak* çok önemlidir. Yine Kur'an-ı Kerim çok metaforik, çok mecazi olarak Beni İsrail ile ilgili söylüyor, (ama hepimize raci o): *Bilmek, merkep gibi sırtında kitap taşımak demek değildir.* Beni İsrail'e söylüyor bunu. Çok alimi var, biliyorlar; ama

sırtında kitap yüklü merkep gibi. Kitapları taşır, ama anlamaz; anlamadığı için de *olmaz*. Onun için Kur'an-ı Kerimin bize anlattığı bilgi, bizi *olduran* bilgidir. Bizi birşey kılan bilgidir. Sadece “*Biliyorum, Kur'an 6666 ayettir, 114 suredir...*” Bu bilginin hiçbir faydası yoktur. Eğer bu bilmemiz, anlamamızı, anlamamız ise *olmamızı* sağlamıyorsa, o zaman o bilginin Kur'ani manada varoluşsal bir kıymeti yoktur. Bunlar aynı zamanda bir *Olma Programı, Olma Projesi*'dir. Daha evvel dediğim gibi “*ta ki şükredesiniz*”, moda tabirle *Etik*, Ahlakla ilgili olarak bitiyor. Bilgi ile, tefekkür ile başlıyor; işin içine ahlakı katıyor. Çünkü ahlak olmazsa, dini duygunun güçlü olması mümkün değildir. Dini his, ancak estetik ve ahlak ile güçlü olur. Göklerin 7 kat olmasını bilmek, insana kolay-kolay duygu getirmez; duygu için mutlaka o ahlaki ve estetik boyut lazımdır.

Peki neden Kur'an-ı Kerim, bizi o ahlaki ve estetik boyutla bilgiyi besleyerek böyle bir durumu ortaya çıkarıyor? Çünkü bunlar; yani *bilmek, ahlaklı olmak, hayatın güzelliğini anlamak*, sonunda fiile dönüşmüyorsa, eylem olmuyorsa; sonunda *Amel-i Saliha*'ya inkılap etmiyorsa, hepsi boştur. Onun için Kur'an-ı Kerimin nihai sözü, “*Bilin*”, “*Ahlaklı olun*” değil, “*Yapıp eden, kılan varlıklar olun*”dur. Çünkü bilme, ahlak, sanat ancak yapıp-etmede bir araya gelir. Onun için ölümü ve hayatı... “*..amel bakımından hanginiz işe yararınız...*” O sınavdan geçtikten sonra yapıp eden varlıklar olarak, *kim kimdir*, ortaya çıksın diye yaratıldı. Ölüm ve hayat... (Liyebüveküüm eyyüüküm ehsenu amelen) fikren değil, ilmen değil, hissen değil; amelen, yani amel bakımından... Son nokta ameldir, yani yapıp etmektir; yani tarih vücuda getirmektir; kültür, medeniyet vücuda getirmektir. *Başardık mı? Başardık. Başarabiliyor muyuz? İnşallah başarırız.*

3- Üçüncüsü, cemiyete nüfuz bakımından da Kur'an evrenseldir. İlk defa o boyutta evrenseldir. Bütün vahiylerde bu var; ama o vahiyler zaman, mekan ve hitap bakımından sınırlıydı. Onların mesajı da evrenseldi; ama güçleri sınırlıydı. İlk defa Kur'anla cemiyetin bütününe nüfuz eden... (*Tarihte Tevhid*, ilk anlattığımdı; *Ferte Tevhid*, onun iç dünyasında tevhidin gelişmesi. Şimdi ise *Cemiyette Tevhid*. Projesinin adı o, tevhid projesi. Cemiyette tevhid, ilk defa cemiyetin bütününe kucaklıyor. Aristokrat, fakir, yoksul, köle, kadın, hiçbir ayırım yapmadan cemiyetin her tarafına nüfuz ediyor ve oradan bir vahdet, tevhid projesi çıkarıyor. Orada bir vahdet, bir kardeşler toplumu meydana getiriyor. Hayırda yarışan (*Vesar'iu fi'l- hayrat*), yani güzellikte yarışan bir kardeşlik toplumu... Çünkü eğer toplumun içinde zengin fakir olarak bir ayırım varsa (Bu şuna inanıyor, bu buna inanıyor; bu



ilerici, bu gerici; bu yukarıda, bu aşağıda...), o toplumun Tevhid’de kolay-kolay nasibi olmaz. Tevhid için, evvela o toplumda yaşayan her bireyin adam yerine konması lazım. İşte Kur’an bunu yapıyor, Hz. Peygamber bunu yapıyor; onun için Ebu Süfyan’ın, Ebu Cehil’in işine gelmiyor. Onlar aslında Allah’ın birliğinden korkmuyorlar, İslam’ın sosyal tevhidinden korkuyorlar. Çünkü o güne kadar ayağının altında olan köle, birdenbire insan olma şerefine çıkıyor; Arabın aklına yatmıyor. Yani Habeşistan’dan gelmiş olan Bilal, Ebu Cehil ile eşit olacak! Ebu Cehil, Hz. Peygamberi kast ederek, “Adam her şeyi alt-üst ediyor.” diyor. Yine Hz. Peygamberi kast ederek, “Diyor ki, -Seninle Habeşli köle aynıdır-. Hiç böyle şey olur mu”! Yani hiç böyle sapıklık(!) olur mu? Ama işte İslam’ın gücü onda.

Asrımızın büyük tarih filozofu Toynbee, Türkçe’ye de çevrilmiş olan *Bir Tarihi Açısından Din* adlı eserinde diyor ki: “İslamiyet, eğer hiçbir şeyi başarmamış olsaydı, şu iki şeyi başardığı için insanlığın takdirine, tercihine layık olurdu. Bunlardan biri, ırkçılığı bitirdi; renk ayırımını, ırk ayırımını, dil ayırımını Allah’ın âyâtı saydı; bunları Allah’ın işaretleri, O’na giden yollar, ipuçları olarak kabul etti. O dönemde insanlık bir tek toplumda tabaka-tabaka, sınıf sınıfı. İkincisi, eğer İslamiyet olmasaydı, insanlığın büyük bir kısmı alkolik olurdu. Hakikaten İslamiyet, alkolizmin önüne büyük bir set çekerek, sadece müslümanlara değil, bütün insanlığa en büyük hizmeti yapıyor.” Toynbee’nin bir cümlesi de şudur (o da bizimle ilgili): “Eğer Balkanlar’a, Güney Avrupa’ya, Ortadoğu’ya müslüman Türkler değil de katolikler sahip olmuş olsaydı, bugün orada sadece bir müslümanın var olmayacağı ayrı bir konu, katoliklikten başka hıristiyanlık dahi olmazdı orada.” Bu sözün manası şudur: O bölgede Kur’an var olduğu için, başka dinler ve kültürler de vardır. Yani öteki dinlere karşı bir kafanın ve yüreğin açık olması... Mesela son dönemlerde, *Dinlerarası Diyalog* vb. konularda, katolikler biraz telaşlanmaya başladılar. Bir ay önce Lizbon’da bir toplantı-daydık, orada gündeme geldi, Kiliseler Birliği Başkanı şöyle bir ifadede bulunmuş: “1960’ların başından beri bu diyalog toplantıları devam ediyor; ama katolik, bunun sonunda kazançlı çıkmadı.”

Bu diyalog toplantılarıyla ilgili benim başıma gelenleri bir kısmınız bilirsiniz. Bir gazete, aşağı-yukarı 3 ay, benim için “*Ruhani Mehmet AYDIN*” dedi, yani Papaz Mehmet AYDIN! Hz. Peygamberin Taif’teki duasını yapıyorum: “Allah ıslah etsin; (inşaallah) ne yaptıklarını bilmiyorlar.” Oysa İslamiyet, çok iyi temsil edemememize rağmen yahudiliğe, hıristiyanlığa açık olduğu için, zararlı çıkmadı bu diyalogdan. Neden? Çünkü

İslam'ın evrensel mesajı var, insanlığa söyleyecek sözü var. *Nedir sözü?* İşte bu söylediklerim. Parçalanmış bir dünyada bilimin bir tarafa, sanatın bir tarafa, öbürünün bir tarafa çektiği bir dünyada, ben dilimin döndüğü kadar Kur'anı anlatıyorum. Bugün insanlık, bu vizyona muhtaçtır. Yani ahlakın, bilimin, sanatın birlikte düşünüldüğü, bunların birbirlerini yok etmediği ve dinin birlikte düşünüldüğü bir dünya. İnsanların muhtaç olduğu bu. Yoksa çok iyi bilim adamınız olur, çok iyi teknolojiniz olur; ama düğmeye basan adamda ahlak ve insan sevgisi yoksa, bu teknoloji felaket getirir; getiriyor da. Dolayısıyla İslam, ötekine de açık.

Bazıları bunu yanlış anladılar, dediler ki: *"İslam Dini, baktı ki İslam Vahyi kendi başına ayakta duramayacak, yahudilik ve hristiyanlığa taviz vermeye başladı."* Yani Kur'an-ı Kerim'in öteki dinlere karşı açıklığını, onun bir zaafı olarak göstermeye çalıştılar. Böyle düşünmek en büyük aptallıktır. Yeni çıkan hiçbir şey, var olan birşeye, *"Sende hakikat payı var. Sen de büsbütün batıl değilsin. Seni de dikkate ve ciddiye alıyorum."* der mi!? Siz hiç, bir siyasi partinin iktidara geldiği zaman, *"Benden önceki parti de çok güzel işler yaptı, Allah razı olsun."* dediğini duydunuz mu? Hayır. Hep enkaz devralınır. Onun için Kur'an-ı Kerim de rahatça, *"Ben enkaz devraldım."* diyebilirdi, ama *"Yahudiliğin, hristiyanlığın enkazını devraldım."* demiyor. Tam tersine, *"O hristiyanlar arasında rahmet sahibi olanlar vardır. Sizin hakkınızda iyi düşünenler vardır."* diyor. Yani kendisine güvendiği için, mesajı evrensel olduğu için yahudiliği, hristiyanlığı itmiyor. Aynı inançla hareket ettiği için müslüman, daha sonra Zerdüş'tü de itmedi, Hindu'yu da itmedi. *Ehli Kitap* zümresine Hintliler de dahildir. Bu, Kur'anda yok; çünkü onların temas ettiği kültür grubu yoktu. *Ama nerede var?* İslami tecrübede var. Müslümanlar hint kapısına dayandıkları zaman, hintliler *ehl-i kitap* muamelesi gördü. Demek ki öteki dine açık olma, İslam'ın evrenselliğinin çok önemli hususiyetidir ve bu, çağımızda son derece önemlidir.

Hakikaten iyi yetişmiş adamımız olsaydı, yani diyelim ki Dinlerarası Diyalog'da İslam'ı, yahudiliği ve hristiyanlığı mukayese edecek 100 adam olsaydı, biz 100 tonu bir yılda başarırız (içinden birisi olarak söylüyorum). Dini çok iyi biliyoruz; ama lisan bilmiyoruz. İslamiyeti çok iyi biliyor; ama yahudilikle ilgili bir kitap okumamı. Hristiyanlıkla ilgili olarak İncil'e bile bakmamış! Böyle birini götürüp de uluslararası bir toplantıya nasıl katacaksınız, nereye oturtacaksınız? Yani İslam'ın evrenselliğini alanımızda yansıtmak boyutta kendimizi yetiştiremedik.

Peki, Hıristiyanlar gelip bana benim dinimi anlatıyor mu, anlatmıyor mu? Sadece İngiltere’de İslamla ilgili senede ortalama 220 kitap çıkıyor mu, çıkmıyor mu? 65 milyonluk Türkiye’de bakın, *Kitap* demeye layık 220 tane çıkıyor mu, çıkmıyor mu? 23 tane İlahiyat Fakültesi var; isterseniz çetele tutun, 23 İlahiyat fakültesinde ne çıkıyor, ne çıkmıyor? İlahiyat fakültesinin hocası olarak söylüyorum, ben dahil. Dışarıdan onlara bakarak değil, içinden, kendimi eleştirerek söylüyorum. Adamların rü’yeti evrensel; onun için benim dinime de bakıyor, benim kültürüme de bakıyor ve bunu biliyor. Onun için, Avrupa Birliği’ne girdiğimiz zaman, işimiz zor. Orada 3 papazla oturacaksınız, o papazlar size benim bu anlattıklarımı anlatacak, bunları biliyorlar onlar. Kitapları var; yazmışlar, çizmişler. Bunlardan birini yakından tanıyorum. Birinin 60 tane kitabı var ve bu konuların bir kısmını işliyor, inceliyor. Onun için, Müslümanların titreyip kendilerine gelmeleri lazım; yoksa gidersiniz. Bir toplantıya gittim, toplantının konusu şu: “*İnançlarından Dolayı Avrupadaki Müslüman Türklerin Karşılaştıkları Sıkıntılar.*” Daha çok hukuki sıkıntılar: Mahkemede, hak aramada...

Zannederim 1989 veya 1990’da bir bakanlığımız bana, “*Hocam, böyle bir toplantı var, gitmenizi istiyoruz.*” dedi; “*gitmem*” dedim. Nedenini sorduklarında, “*O konuda hiçbir şey bilmiyorum; ancak sizde bilgi ve belge varsa, gelir 10-15 gün çalışırım, ondan sonra giderim.*” dedim. Bana, “*Hocam, bizde tek satır yok. Bizde bilgi ve belge ne gezer!*” dedi! “*Diyanette var mıdır?*” dedim, “*Hocam, mutlaka vardır.*” dedi. Halbuki Diyanette bir kelimenin bile olmadığını biliyorum, bırakın satırı..! “*Ben bir sorayım.*” Dedi; “*sorun bana da haber verin.*” dedim. Sonra, “*Hocam, orada da hiç yokmuş*” dedi. “*Peki, ben ne anlatacağım!? İslam’ın şartını anlatayım, imanın şartını anlatayım; ama siz diyorsunuz ki -Müslüman olduklarından dolayı hukuki bakımdan müslümanların, Türklerin başına ne gibi sıkıntılar geldi?- Bu vakaların bir yerde yazılı olması lazım, onların bilinmesi lazım, kitaplarda, dergilerde, mektuplarda, arşivlerde, mahkeme kararlarında, yani bir yerlerde bunların bir bilgisinin olması lazım; yoksa ben gidip ne diyeceğim?*” dedim. Bana “*Yahu hocam, işte gidin, bir temsilcimiz olsun*” dedi. “*Hayır, gitmeyeceğim.*” dedim. 3 gün sonra, tepeden inme bir görevlendirme geldi: “*Gideceksin..!*”

Allah, o anda daha önemli bir iş çıkardı. O zaten benim işimdi, yıllardır onu götürüyordum: Cidde’de *İslam Konferansı Teşkilatı*’nın, “*İslam Dünyasında Kültür Planı ve Aksiyon Projesi*” diye bir programı. Ben o programın editörü durumundayım. İş büyük ölçüde benimle ilgili, bana bağlı. Bu

iş çıkınca (O da zaten aynı bakanlığın işi), “O işe gideceksin.” dediler, oraya gittim. Diğeri için de oldukça becerikli bir arkadaşına, *Bir toplantı var, git-sen iyi olur* dedim ve uzun uzun da anlatmadım. “İyi, gideyim.” dedi, gitti. Dönüşte bana geldi, şu kadar dosyayı (hiç unutmam), karşıma geldi, masama bir fırlattı, “*Bir daha böyle bir oyun oynarsan, selamı keserim.*” dedi! Ben, *Neden?* deyince, “*Ya hu, İngiltere’de hiç Türk işçisi var mı?*” diye sordu. Ben, *Hayır, Kıbrıslı kardeşlerimiz var; ama Türk işçisi yoktur orada* dedim, “*İngiltere’de Börmigandaki bir enstitü bile Avrupadaki Türklerin başına gelen sıkıntılarla ilgili böyle böyle 3 dosya ile geldi!*” dedi. Adamlar bilgiyle, belgeyle geliyor, her şeyi saati saatine takip ediyorlar. Ama biz burada insanımızı ne yapıyoruz, bilimsel olarak takip mi ediyoruz? Onun için o adam evrensel, biz lokaliz. Onun bakışı evrensel, bizimki yerel. Bu yerellik ne kadar dar olursa, oradan başlıyor. Ama siz bunu rahatça genişletebilirsiniz. Çünkü Kur’an-ı Kerim bize son sınırı vermiyor her zaman. Bize istikameti veriyor, o istikamette hayra doğru gitme özgürlüğünü bize veriyor. Zaten başka türlü evrensel olmaz. “*Lafzi olarak ne söylemişse, bitmiştir; ilerisi yoktur.*” dediğiniz zaman, o zaten tıkanır.

Demek ki ötekine, yahudiliğe, hıristiyanlığa, öteki dinlere karşı açık olma özelliği en büyük avantajdır. Açıkça söyleyeyim, hiç kimse benim kadar göğsünü gere gere... Kur’an, “*Ey Ehl-i kitap, gelin bir zeminde buluşalım.*” diyor. Buyur, bundan daha büyük diyalog olur mu? “*Ey Ehl-i Kitap, geliniz, sizinle bizim aramızda ortak olan bir kelimedede, bir zeminde, bir formülde buluşalım.*” Başka hangi dinde... Ben bilmiyorum, siz bulursanız telefon edin, haber verin. Onun için İslam’ın evrenselliği, kendine güvenirliliği ve bu güvenmeye bağlı olarak ötekilerine açık olmasıdır. Ancak kendisine güvenen insan başkalarına açıktır. Bilgisine güvenmiyorsa, o insan içine kapanır, korkar, titrer. Rejimler de öyledir, kendisine güveniyorsa, kendisi hakkında konuşturur, eleştiri yaptırır; kitap yazınca, içeri atmaz; “*Ne biliyorsan onu yaz, ne kadar eleştireceksen eleştir.*” der. Kendine güvenin belirgin vasfı, açık olmasıdır.

Müsaade ederseniz, bir ukelalık edeyim: Bu söylediklerimi yarın mahalli gazetelerde, başka yerlerde, beni yerden yere vuracak şekilde, Allah rızası için eleştirin. Çünkü kendime güveniyorum. Ben sizin eleştirinizden öğrenirim, istifade ederim. (Aman! İnşallah benim hakkımda birşeyler yazmazlar); yazsınlar! Ne olacak? Ben bunları biliyorum, doğru da olabilir, yanlış da olabilir. Birisi kalkar, *yanlış* der, Allah razı olsun; çünkü yanlışlığımı gösterdi. Onun için, İslam’ın kendine güvenirliliği, 21. yüzyılda en bü-

yük avantajdır. Ama neden kullanamıyoruz? Çünkü Ehl-i Kitap geldiği zaman, onlarla konuşacak adamımız yok. Güzel, iyi teşebbüsleriniz var; Avrupa Birliği Şurası da yaptınız, müteşekkirim. Ama o şura da konuşacak Türk bilim adamlarımız yoktu, kusura bakmasınlar. Benim arkadaşlarım da gitti, hepsini tanıyorum. Ben de konuşacak durumda değilim. Adamlar geldiler, o toplantıda bizi bize anlattılar! Daha bu sabah bir kitap geldi “Bugünkü Türkiyede İslam’ın Uyanışı Üstüne Parçalanma”; bir gazetecinin kitabı. Yani bu kadın, nasıl Türkiye’nin içini bu kadar iyi biliyor, merak ediyorum. Neden biliyor? Çünkü, kadının zihni evrenseldir. Kadın buraya dalga geçmeye gelmiyor; seninle konuşuyor, ötekiyle konuşuyor, siyasetçiyle konuşuyor; bilim adamıyla, sendikacısıyla, dincisiyle, dinsiziyle... konuşup bilgi elde ediyor. Biz ne yapıyoruz? “Şunları bu tarafa ayırın, onlarla konuşmayın, onlara selam vermeyin, selam vermeniz tavizdir; taviz, ihanettir...” gi bi... Yani var olan birliği de akılsızca, ferasetsiz bir siyasetle yok etmeye çalışıyoruz. Bu sadece bir tarafta olmuyor. Din tarafında da var, öbür tarafta da var. Ben biraz farklı konuşuyorum, yani farklı kelimeler kullanıyorum; oysa ki benim burada söylediklerimi, burada size söyleyecek en az 20 kişi var. Onlar da kendi üslubuyla söylerler. Bu farklı konuşmamdan dolayı bazen bir müslüman geliyor, boynunu büküyor, “Hocam, vallahi bunu siz söylemezseniz, dininizden şüphe edeceğim...” Ya hu, korkma! Benim dinim, kovsan da gitmez. Nikah da öyle kolay gitmez, iman da... Çok fazla tecritle kafayı oynatmaya gerek yok; ikisi de çok sağlam. Kovsan bile zaten gitmiyor. Sen benim imanımdan korkma. Adam hiçbir şeyimden endişe etmiyor (Mutlu mu, mutsuz mu, parası var mı, yok mu?), benim imanımdan endişe ediyor! İşini gücünü bırakmış, benim ahiretimi düşünüyor(!) Hayır! Sen kendi yobazlığını düşünüyorsun. Bu; (hangi taifeden olursa olsun) onun için yobaz adam, evrensel olmayan adamdır; kendi dışındaki dünyaya kafasını kapatan adamdır. Yobazlığın dine inhisar eden tarafı yoktur. Her fikrin, her düşüncenin mutaassıbı vardır, yobazı vardır, köktencisi vardır. Dinde var mı? Dinde de var; hem de yeterinden fazlası vardır.

Bir başkası, ‘Aleme Açılma’dır. Mevlana’yı Yunus’ u okuduğunuz zaman Kur’anın aleme açılmasının manasını anlarız. Orada her şey kardeş; ağaç kardeş, sinek kardeş, yılan kardeş... Bir ‘Yaratılmışlık’ muhabbeti ve rahmeti içinde Kadir-i Mutlak’ın elinden çıkan varlıklar olarak bir bütün olan alem, bir Kozmos. Onun için, Sarı Çiçek kardeştir Yunus Emre için. Çünkü o da Allah’ın elinin eseridir. (El’i mecazi manada, Yedullah manasında kullanıyorum). O halde kozmik bir evrensellik vardır.

Son olarak, ölüm ile hayatı birleştiriyor; bu hayatı o tarafa götürüyor, o hayatı bu tarafa getiriyor; 'Burada iken ölmek', 'burada iken ölmüş gibi hissetmek' 'burada iken hesabı, kitabı verme psikolojisini taşıyabilme' şuuruna sahip olmak.

Ahret mutlak saydamlık, mutlak şeffaflıktır. Orada, sizin kendinizi anlatmanıza gerek yok; Kur'anı okuduğunuz zaman görürsünüz: Eliniz kendisini anlatıyor, diliniz kendisini anlatıyor, cildiniz kendisini anlatıyor... Hani eskiden hocalarımız hurileri anlatırken, "Yutkunduğu zaman, boğazında elma parçası görülecek." derlerdi. Orada da zaten bakıldığı zaman biz görüleceğiz. Yani mutlak şeffaflık var. O halde mü'min, bu dünyayı öteki dünyaya yansıtır; "Farzet ki oradayım, acaba ben neyim!" der. Demek ki ölümlü hayatı bir arada tutma, 'Ölümlü Hayat', 'Hayatlı Ölüm' vizyonudur bu. O manada da Kur'an-ı Kerim evrenseldir.

Şimdi tarihi açılıma geçiyorum. 100-150 sene gibi kısa bir zamanda İslam ne yaptı? Ortalama 40-50 kültürle karşı karşıya geldi, hiçbirini yok etmedi. Onlara nüfuz etti, yani kendi ışığının var olması için o kültürleri ortadan kaldırmadı; onlara verdi, onlardan aldı, kültür ve medeniyet düzeyinde evrenselliğini ortaya koydu. O kadar kısa zamanda yayılmasının sebebi bu; yani incitmeden, kırıp-dökmeden nüfuz etme... İşte bu yüzden Kuzey Arabistan'ın bütün kapıları İslam'a açıldı; Kudüs'ün kapısı, Mısır'ın kapısı açıldı. Niçin açıldı? Çünkü zaten hasretle o ışığı bekliyorlardı; "O ışık gelsin de bizi aydınlatsın." düşüncesindeydiler. Kavgaya gerek yoktu. Neden? Çünkü rahmetle nüfuz etme idi, o bir fetih idi. Fetih nedir? Rahmete açmadır; bu söylediğim vizyonu götürmedir, insanlığa sunmadır. Bu yönüyle de tarihte evrensel olduğunu ispat etti.

Başka ne yaptı? İnsanlığın fikir düzeyinde o güne kadar getirdiği başarı, Felsefe idi; hiç tereddüt etmedi... Hiç itiraz olmadı mı? Elbette olacak; ama bir İslam Felsefesi var. Evrensel kültür ve medeniyetten, (kendisine güvendiği için) Aristoteles ve Platon'dan korkmadı; onların yazdıklarını hiç tereddüt etmeden aldı, kendi yapısının bir parçası haline getirdi. Oradan alınan felsefe olmazsa, Kelam'ı anlayamazsınız. Kelamın yarısı oradan geliyor. İslam Hukuku'nun formülasyonunun arkasında Aristoteles Mantığı vardır. Yani akıl yürütme, Tümdengelim, Tümegidim vardır orada. Hiç tereddüdü olmadı... Efendim, İran'ın siyasi tecrübesi var, hiç tereddüt etmedi; alacağını, Abbasi döneminde, o siyasi tecrübeden çok rahat bir biçimde aldı. Bunun gibi Çin'den, Hint'ten aldı. Hangi medeniyete girdiyse, o medeniyetin kendisine girmesine izin verdi. Çünkü müthiş bir abzorbe etme, entegre etme

gücü var. Aynı zamanda kendi ışığını da onlara sundu. Şu anda 100 Kelam ekolü, kaç tasavvuf ekolü, 20 civarında hukuk ekolü var. Bu zenginliğin arkasında Kur'anın düşünce ve uygulama zenginliği vardır. Çok zengin olursanız, paranın hesabını şaşırırsınız. İslam Medeniyeti de çok zengin olduğu için, bir süre sonra ilminin hesabını şaşırды. Kolay değil, lüks bir felsefe, ötesi lüks bir hukuk... O hukuk sadece zina eden insanın başına ne geleceğini anlatmıyor. Bilmem kulağının arkasında bir sinek uçarsa, o sinek aklına birşey getirirse... O bile var orada. Lüks demenin sebebi o. Yani binde bir olma ihtimali olan şeyi de getirmiş koymuş oraya. Tam bir lüks medeniyeti. Tabi bunu aparmak, toparmak kolay değil. Onun için bir süre sonra denge bozulmaya başladı. Ne oldu? Bir süre sonra bir grup insan kapandı, "*Doğru olan benim dünyamdır.*" dedi. Kim bu? Fukaha; Kim bu? Ehl-i Tasavvuf. Onun için fıkıh çalışan birine diyor ki: "*Ya hu, yazık, ömrünü tüketme, gel bu tarafa.*" İbn-i Arabi'nin, Fahrettin Razi'ye, "*Bu tarafa gel, çok kabiliyetli birisisin. Sana Kelam'da, Tefsir'de yazık oluyor.*" dediği gibi. Neden? Çünkü tasavvuf artık kendi dünyasını, yegane dünya gibi görmeye başladı. Öbür taraftan hukuk, hele bir de siyasetle birleşince, hele bir de devletle birleşince İslam Alemi'nin başına çok kötü şeyler getirdiler. Onun için Allah, din ile siyasetin irtibatlandırılmasından, ittibaından korusun bizi. Ne zaman ittiba ettiyse, İslam Dini zarar etti. Devr-i Mu'tezile (çoğu benim adamım, özgürlükçü, derin fikirli, büyük filozof), ne zaman ki devletin resmi mezhebi oldu, Ahmed Bin Hanbel hapse atıldı.

Daha sonra Mu'tezile'yi tasfiye ettik. Ne zaman ki Ehl-i Sünnet Ve'l Ulema, göbek bağı ile devlete bağlandı, önümüz tıkanı. Bu husus İslam'ın evrenselliğinin önünü tıkadı. O zaman kalktık, o zaman İslam'ın kültürünün medresede sadece yüzde birini okuttuk. Mu'tezile'yi reddetmek için okuttuk. Nereden aldık reddi, bir Mu'tezile kitabından değil, *Şehiristani*'nin *Milel ve Nihel*'inden. Koca zengin bir ilim imparatorluğunun küçük bir cüz'ü ile iktifa etme gibi bir yerellik, bir lokallik hastalığına düşer olduk. Oysa o medresede öğrenciye, "*Sen, Farabi'nin yerine kendini koysan, 'Allah hakkında ne söylersin?'*" deseydik, o zaman o çocuk gidip Farabi'yi okuyacak ve Farabi'yi anlatacaktı. Maturidi'nin yerine koy... deseydik... İlim, tefekkür budur. Yoksa "*İmam-ı Maturudi ile Eş'ari arasında 15 mesele vardır. Aslında bu 15 mesele de hiç farklı değil, hiç önemli değil...*" Hayır, son derece önemli farklar vardır, ama öğrenciye, *Aman, içtimai sıkıntı, siyasi sıkıntı doğmasın, kimse rahatsız olmasın...* dedik. Halbuki birisine biraz üflersen, Mu'tezile'ye gidiyor ki bizim Maturidi'dir; diğerine biraz üflersen, Ceb-

riye'ye gidiyor ki bizim Eş'ari'dir. İkisi de bizim. Yani insanlar Eş'ari olacak, Maturidi olacak; bunun eleştirilecek yanı yok. Ama medresenin Eş'ari'si olmaz. Orası senin medeniyetin. Hangi ilmi, tefekkürü, sanatı üretiyse, onu vermek zorundasın. Onun için, maalesef 12. yüzyıldan sonra bu evrensel açılımın önünü, müslümanlar, sözüm ona cenneti kazanalım diye tıkadılar; aslında dünyayı kurtaralım diye, siyaseti kurtaralım diye. Şimdi de az değil bunu yapanlarımız.

Demek ki, denge bozuldu denge. Eğer Allah bir adamı, duygu dünyası zengin olarak yaratmışsa, bırakın adamı *Sufi* olsun. Oradan bir filozof çıkarmaya çalışmayın; adam kırılır. Ama öbürü nazari düşünüyorsa, matematik kafasına sahipse, bırakın Fukaha'dan birisi olsun; çünkü mirası hesap edecek vs. Yani *insanlar her şeyi eşit derecede bilsinler* demiyorum; ama kültür ve medeniyette bunların var olması lazım. Koca İslam Alemi'nin en büyük talihsizliği, felsefenin zayıflatılmasıdır. Çünkü felsefe kendi başına yeni bilgi üretmiyor; Felsefe, dönüp hukuku eleştiriyor (tıpkı şu anda benim yaptığım gibi). Ben, eklemek yediğim alanı şu anda size anlatıyorum; o formasyonu getiriyorum. Ben, Fukaha'ya diyorum ki: *Bak, senin alanınla Aristoteles arasında bağlantı var; birbirinizi yemeyin, birbirinizi zenginleştirin. Bırak felsefe seni, sen de felsefeyi zenginleştir.* Sufi'ye diyorum ki: *Sen muttaki adamsın, iç dünyanın geniş, ama bırak orada da nazari düşünen filozof olsun. Herkes senin gibi "Hu, Hu, Allah" diyerek dönerse, Akşemsettin'in, Fatih'e dediği gibi "Aramıza çok gelme, yoksa devleti idare edemezsin..."* Onun yeri ayrı. Büyük sufünüz de olacak; ama reel politika üreten ve uygulayan devlet adamı da olacak. Kültürde bunlar da olacak. Çocuklarımızı bundan esirgemeyeceksiniz. Biz bunları yapamadığımız için, tarihi evrenselliğin önüne büyük bir set çektik. Ve şimdi... Şimdi çok problemlili, şimdiki halimiz. Neden problemlili? Yüzlerce sebebi var, anlatmakla bitmez. Özet halinde anlatmaya çalışacağım:

1- Demin anlattım, *Arka Plan*: Bizim problemimizin bir kısmı 12. asırdan geliyor. Biz, Osmanlı'dan çok problemlili bir din eğitimi-öğretimi devraldık: Avrupa ile hiç mukayese edilemeyecek bir eğitim-öğretim çerçevesidir, çok iyi bilgi veriyor; hatta benim çocukluğumda arkadaşların bir kısmı der di ki: *"12 ilmi tahsil etmişim. 12 ilmi tahsil etmişti; fakat hiçbir işe yaramıyordu. Çünkü o, bağlantıları kurma ilmi değildi, hafızaya yerleştirme... Alkol ile ilgili 30 tane hadis sayar; ama bu, mevcutla ilgili birşey yapar, yeni birşey üretmez. Çok iyi formasyon veriyordu; fakat kapalı bir formasyonda, evrensel bir formasyon değildi. Avrupa'da müspet ilim, felsefe*



17. yüzyıldan itibaren dev adımlarla gitti. Ama benim ecdadım Osmanlı bunu görmedi. Nur içinde yatsınlar, ama bunu görmediler. Bu eleştirimi, onlara saygıyla, hürmetle gönderiyorum. Çok büyük işler yaptılar, bir büyük devleti o kadar ayakta tuttular; halbuki bunu da görmek zorunda idiler. Maalesef görmediler; onun için de, birdenbire çöktük. 9,7'lik bir depremle, saray en başta çöktü. Etik bakımından da, en başta saray çökmüştür. O zaman Anadolu daha sağlamdı. Tarihe de eleştirel gözle bakmak lazım.

2- Hakikaten o durgunluk dönemi kolay değil; 40 gün yatarsanız, hareket ettiğiniz zaman hamlarsınız. Asırlarca uyuduk biz. Muhammed İkbal, "5 asır" diyor. Şimdi neden birdenbire problemliyiz; halbuki büyük bir geçmişimiz var... Ve çöküş, esaret! O esaret bizim için çok acı oldu. Hala onun üstesinden gelemedik, onun meydana getirdiği psikolojiyi tedavi edemedik. Neden? Çünkü evrensel bir geçmişiniz var, evrensel bir kaynağımız var; O kaynak size, "İzzet, şeref, yücelik, alnı açıklık, başı diklik Allah'a, Resulüne ve mü'minlere aittir." diyor. Böyle bir toplum, birdenbire ayaklar altında sürünürse; efendileri İngiliz, Fransız, İtalyan... olursa, iflah olmaz. Onun için İslam dünyası hala iflah olamadı. Neden? Çünkü bu esaret onu yok etti, bitirdi. Hani, "Allah, insanı varlıklı olduktan sonra yokluğa duçar etmesin." derler ya... Eğer asırlarca safkan Arap Atı'na binmişseniz, afedersiniz uyuz bir eşeğe binmek ölümdür insana. Onun için hakikaten çok ezildik, çok sıkıntımız oldu; o yüzden de toparlanma hususunda biraz sıkıntımız var. İçeriden ve dışarıdan bir sürü sıkıntılar oldu. Dünya, bir ideolojik çıkmaza girdi. Bir yandan Kapitalizm, bir yandan Sosyalizm, bir yandan Komünizm, bir yandan Faşizm... Bu *izm*'lerin arasında yolunuzu nasıl bulacaksınız? Bu sıkıntı İslam'ın, müslümanın önüne çıktı; ama tüm bu sıkıntılara rağmen, yine ayaklarının üzerinde durabildi. Hakikaten yıkılmadı, ayaktadır. Dolayısıyla ciddi anlamda tevhid parçalanması oldu. Aslında bunda şaşılacak hiçbir şey yok; yani şu anda Türkiye'de yaşayan müslümanların homojen olmaları için hiçbir sebep yok. Biri şu mektebe gitti, öbürü şu medreseye gitti; biri hiç din-iman tahsili görmedi, öbürü yanlış tahsil gördü... Avrupadaki bir vatandaşımız bir gün bana dedi ki: "Hocam, bize kızmayın, nerede ezan sesi duyduysak, o tarafa gittik. Sonra anladık, falan, falancıymış... Ne kusurumuz var? Sanki başta geldiniz de, biz gelmedik mi." Adamlara, "Gidin, para kazanın, gelin." dedik! Ondan sonra bir kısmı gitti, orada ezan okudu. Ezan okurken, hem namaz kıldırды, hem cebini soydu; o ayrı bir konu. Ama zaten Türkiye dağınık bir tablo içindeydi. Bu dağınık tablo içerisinde, birdenbire bazıları, benim artık hiç sevmez olduğum bir fi-

kir ortaya attı: *Histe bir, fikirde bir, eylemde bir*. Hayır, hayır bırak, hisde müteferrik, fikirde müteferrik... Zenginlik, o farklılıktadır; *Kesret içinde Tevhid, Tevhid içinde Kesret* denir. Ama “*Herkes benim gibi düşünsün, herkes benim gibi olsun, ideal müslüman böyle olur...*” demeye başladı. Sen kimsin ki ideal müslümanın tarifini çıkarıyorsun? Ben burada tasvir etmeye çalıştım. Bunu birisi şu kadar, öbürü o kadar yapar; ama hepsi müslümandır, hepsi o rahmetin içindedir. Ama bunu sadece din için söylemeyin.

Ben her zaman söylüyorum: Bırakın, tarihi değerlerimizi (dinimiz dahil) farklı anlayanlar, farklı yorumlayanlar çıksın. Ama insanlar çıkıyor, “*Hayır, doğru yorum budur; ya inanırsın, ya gidersin.*” diyor! Bu söylemi (moda tabirle) son derece ilkel buluyorum. Kim kimi, nereden kovuyor! Çok iptidai birşey onun için. Peki, bırakalım da herkes ağzına geleni söylesin mi? Eğer bir ülkede, ilminiz varsa, zaten bir süre sonra sular durulur; aptalca konuşanlar da dersini alırlar. Onların kafalarını kırmaya gerek yok. Ama ilim yoksa, zaten bunu sizin yapmaya hakkınız yok. Çünkü sizin yaptığınız da ilimle ilgili değildir. Onun için, son zamanlarda *Amerikan Modeli* diye düşünüyorum.

Farklılıktan korkmamak lazım. O zengin dediğimiz İslam Alemi, çok farklı bir alem; Farabi, Maturidi gibi düşünmüyordu; Maturidi, Eş’ari gibi düşünmüyordu;. İmam-ı Şafii, hiç de İmam-ı Azam gibi düşünmüyordu. Onun için, Şafii’nin yolundan gidenlerle Hanefi’nin yolundan gidenler kavga etmişlerdir; kan dökülmüştür. Ama o, yine çocuklarımıza anlatıyor: “*O konuda hiç problem yoktur.*” Nasıl problem yok! Ciddi problemler olmuştur; çünkü farklı düşünüyorlar. Ama iyi ki farklı düşünmüşler. Bugün bizzat kendim onların farklılığını tatbik ediyorum: Seyahat konusunda, (Allah, İmam-ı Şafii’den razı olsun) o kadar rahat ki... Ama Türkiye çok enteresan, birisi çıkıyor gazetede, “*Bir insan müslüman olur da bir mezhep seçmezse, o insanın müslümanlığı kabul edilmez.*” diyor! Ya hu, müslüman olmak, *La İlahe İllallah Muhammedün Rasulullah* demektir. Müslüman olmak budur; ondan sonra namaz kılmak, namaz kılarken birşeye göre namaz kılmak zorundadır. Çok şükür ki zengin bir felsefemiz, birden fazla itikadi, kelami ekollerimiz var. Keşke Zahirilik, Evzailik, hatta İmam-ı Sevri’nin mezhebi de kısmen yaşasaydı, İmam-ı Muhammed’in içtihatları ayrı bir fıkıh mezhebi olarak devam etseydi çok daha güzel olurdu. Zaten bizim adam olduğumuz gün, farklı olduğumuz gündür. O farklılığı bizi evrensel yapan. Bu yüzden Türkiye’nin sıkıntılarını anlayışla karşılamak lazımdır.

Bundan birkaç ay önce birisi uzunca bir roman yazdı. Bu yazar, bir televizyon programında bir cümle söyledi, beni çok etkiledi. Onu alıp hayat felsefeme kattım. Yazar, marksist olduğu için çok eza, çok cefa çekmiş. Kendisine, “*Şimdi ne düşünüyorsun?*” diye soruyorlar, diyor ki: “*Şimdi düşünüyorum ki acele etmişiz, fazla telaş etmişiz. Milletler aynı insanlar gibi tabii ömrünü yaşayacaklar.*” Yani çocuk korkacak, düşecek; bir daha kalkacak, bir daha düşecek... *Çok fazla düşelim kalkalım* demiyorum; ama bundan, fazla endişe etmemek lazım. Yani Türkiye bir mecra arıyor. Dolayısıyla bu mecra devamlı yenilenmek zorundadır. Hiçbir mecra, dünya işlerini ilgilendirdiği ölçüde... Ahiretin yolu belli, namaz belli. Dinin değişen yanı var, değişmeyen yanı var, yani yaşanan dinin. İtikad orada; ibadet orada, temel ahlak ilkeleri orada; ama onların dışındakileri bırak müslümanlar farklı anlaşılar, farklı yorumlasınlar. Zaten farklı anlıyorlar ve yorumluyorlar. Böyle bir evveliyatımız olduğu için... Açıkçası çoğulculuk dediğimiz şey dinde yoktu, siyasette de yoktu. Öyle bir siyasi geçmişimiz yok. Ne Saltanatı vardı, ne Hilafette vardı, ne de Cumhuriyetin ilk yıllarında vardı. Tek parti döneminde, çok partililikten söz edemeyiz. Çok partililik, 1950’de başlar; ondan bu yana da, her 10 senede bir ihtilal olur. Yani siyasi geçmişimiz de çokluğa, farklılığa açık değildir. Böyle bir geçmişiniz varsa,... Türkiye şu anda tabii hayatını yaşıyor; sıkıntılarımız da diz boyu. Keşke az olsaydı. Ben, o diz boyunun yarısının içindeyim; ama bunun için endişe etmeyeceğiz. O tabii ömür bir gün durulacaktır, böyle gitmeyecektir.

Peki, ne oldu da bu böyle oldu? Evvela farklı kaynaklardan geldik. Farklı kaynaklardan geldiğimiz için, dini farklı anlamaya çalıştık, farklı yorumladık ve birbirinden farklı anlam öbekleri, zümreleri oluştu, anlam alanları oluştu. Bu alanlar birbirleriyle kavga etmeye başladılar. O anlamlara yukarıdan bakıp anlam siyaseti üretecek bir mekanizmamız da olmadığı için (mesela, öyle bir Diyanet veya İlahiyat yok), bu anlamlara bakarak bize *Yahu, kavga etmeyin, aslında senin anlamının şu tarafı güzel; burada problemin var...* diyecek bir ilmi, fikri ve kurumsal yapımız olmadığı için de, bu kavgada şahitlik, hakemlik yapacak bir güçten mahrum Türkiye. Onun için, kapanın elinde kalıyor; bir gün biri haklı, bir gün diğeri haklı. Bir cümle söylüyorum haklı oluyorum, dört cümle sonra haksız oluyorum! Sizinle ilgili fikirler 24 saatte 10 defa değişiyor; nereye koyacağını bilemiyor. Çünkü ona göre ya siyahtır, ya beyazdır; gri de ne demek oluyor. Ama bu, en kolay şeydir. Belki doğrudur; yani ya siyahtır, ya beyazdır; ama senin elinde tuttuğu-

nun, beyaz olduğuna delilin nedir? İşte o delil hakkında konuşmak için, ilme ihtiyaç vardır.

Müsaade ederseniz tamamlayayım:

1- Evvela, ciddi bir dindarlık buhranı var Türkiye’de. Din hakkında konuşan çok, belki dini konularda kesesini açan da çok; ama kanaatimce dindarlık eksikliği vardır. Adam namaz kılıyor; ama dindarlık eksik! Ne demek, hem namaz kılıyor, hem dindarlık eksik? Ben iki şeyi birbirinden ayırıyorum: Dinli, Dinci, Dindar. *Dinli*, dine sahip, “*Elhamdulillah, müslümanım*”, o kadar, kimliğinde de yazıyor. Hakikaten müslüman, birşey demiyorum; bu adam dine sahip (paraya sahip olmak, tarlaya sahip olmak...gibi). Bir de *Dinci* var; satıp para kazanıyor, satıp siyaset kazanıyor, satıp bilmem ne halt ediyor! *Dindar* ise, Kur’anın “*Muttaki*” dediğidir. Muttaki de, yavan bir biçimde *Allah’tan korkan* diye tercüme edilmez; *iman ve ahlak hassasiyetine sahip olana* Muttaki denir. İşte Muttaki odur. İşte İslam dünyasında eksik olan da odur. Ben, bazen dini iş yapanların bile büyük bir kısmında bu anlamda dindarlığın eksik olduğunu iddia ediyorum (ben dahil). Neden? Çünkü % 99 oranında müslümanız. Bunun çok büyük bir kısmı oruç tutuyor, çok büyük bir kısmı namaza gidiyor... Allah’a şükür, buna rağmen (Dindarlık eksikliğini bir eleştiri notu olarak kabul ediniz), dünyanın en güvenli şehri İstanbul! 10 milyon nüfus, ama hala siz gece dışarıda dolaşabiliyorsunuz. Newyork’ ta hele gece bir dışarı çıkın bakalım, Londra’da çıkın bakalım! Nedir bu? İslam’dan getirdiğimiz o sermayedir, hızla tükenen sermaye. Bence o sermayenin 20 senelik ömrü vardır. Eğer tedbir almazsak, bugün doğan çocuklar 20 sene sonra gece dışarı çıkamayacak İstanbul’da. Eğitim yok, iş-güç yok, sokak dolu. Peki, neyle yetişecek bu insan? Nasıl manevi ve ahlaki bir varlık olacak? Onun için biz hala İslam’ın kapitalini, yani sermayesini kullanıyoruz, onun getirdiği ahlaki değerleri kullanıyoruz. Onun için Allah’a şükür içimizde hala, “*Çoluk-çocuğuma haram lokma yedirmeyeyim.*” diyenler vardır. Ama bu cümleyi bugün söylemek çok tuhaf değil mi! 200 milyar doları milletin kesesinden alanların rahatça yaşadığı bir dünyada, helal kazançtan bahsetmek biraz tuhaf olmuyor mu? Ama Allah’a şükür ki tuhaflığına rağmen vardır. Herkes onlar gibi olmuş olsa, bu millet belki de bir hafta dayanamaz. Şükür ki bu hırsızlar gibi değiliz. Yoksuluz, cahiliz belki; ama yine de “*Haram lokma götürmek istemiyorum.*” diyenlerin sayısı çoktur. Ama bu yetmiyor dünya için. Avrupa Birliğine girmek için yetmiyor. Evvela, kavganın temelinde bu dediğim eksiklik vardır. Dindarlık tarifimi unutmayın. Mısır’ı örnek vereyim de kimse

alınmasın: Adam, din uğrunda cihad yaptığını söylüyor (Zaten adı da böyle olan bir grup vardır.); hiç günahı olmayan, memleketine gelen 20 tane turisti tarayıp öldürüyor! Şimdi bu adam Muttaki mi? Bu adamda iman mı var? Bu adam ahlak hassasiyetine mi sahip? Kur'an ne diyor? "*Başkasına olan öfkenez, adaletsizliği ortaya çıkarmasın.*" Din adına ortaya çıkanların çoğunda dindarlık yok. Ben görmedim.

Nedir namaz? *'Tenha anil fehşa'*dır, değil mi? Fakat 30 sene namaz kılıp da bu kadar bol kötülükten kendisini hala uzak tutamamış insana, ben dindar demem. Bir insan çok büyük filozof olur, ama ahlaksız olur; zengin olur, ahlaksız olur; siyasetçi olur, ahlaksız olur (zaten bir sürü); ama hem dindar, hem ahlaksız Böyle şey olmaz. Bir insan dindarsa, ahlaklıdır; bir insan dindarsa, orada ahlak problemi olmaz. Çünkü dindarlığın ilk tecellisi ahlaktır. Demek *Mana Kavgası* problemi, evvela buradan başlıyor. Tabir yerindeyse, sosyolojik anlamda din çok; ama o kadar dindar yok.

2-Bir kısmımız, "*Din, vicdan işidir.*" diyoruz, doğrudur; evvela vicdana hitap eder, evvela vicdanlar müslüman olur. Ama insan, vicdanıyla sosyal bir varlıktır, vicdanıyla politik bir varlıktır, vicdanıyla ekonomik bir varlıktır. Vicdan derken, bunların hepsini söylüyorsunuz; ama bundan kasıt, o değil. Yani bundan kasıt, din, içine geldiğin zaman seni biraz ürpertsin, haydi biraz da tahrik etsin; camiye git, namaz kıl; ama onun dışında dini bir yerde görmek istemiyorum. Peki, bir müslüman olarak banka soyguncularıyla ilgili söyleyecek birşeyim yok mu? Yoksa, yazıklar olsun bana! Eğer benim dinim bu hırsızlara birşey söylemiyorsa, batsın o vicdan. O vicdan ne işe yarayacak? Demek ki benim iktisat konusunda söyleyeceklerim vardır, siyaset konusunda söyleyeceklerim vardır; ama bu, benim dini siyasete alet etmem, din siyaseti formüle etmem, bir din devleti kurmam anlamına gelmiyor. Bunların hiçbirinin tarafında yer almıyorum. Ama beni idare eden kişide ahlaki hassasiyet bekleme hakkına sahibim. Ahlaksıza oy veremem; hangi partiden olursa olsun, hangi iddia ile yola çıkarsa çıksın. Çünkü önce ahlak lazımdır. Ahlak olmazsa, işte sonunda böyle olur; ahlakı olmazsa 2 milyar doları alır götürür. Siz zannediyor musunuz ki 5 kişi aldı götürdü? Hele bir geriye doğru çözülsün, görelim bunun arkasında neler var. Bu, kolektif kirlenmenin sadece ucudur, evrensel bir kirlenmenin ucudur. Toplumun her kesiminin, elinden iş gelenler, iş yapanlar, kudret sahibi olanların, ama başparmağı, ama orta parmağı oralarda bir yerdedir. Yoksa bu yapılmaz, yapılamaz; çünkü cesaret ister. Demek din, vicdan işidir. Doğru, ama ben o vic-

danla ekonomi yapacağım, o vicdanla siyaset yapacağım. Yani din, bunların tümünü aydınlatacak, onların ışığı olacaktır.

İslam'ın siyasete ahlaki boyut getirmesi ayrıdır, "*Ben siyaset olacağım*" demesi ayrıdır. Allah, organik bir din-siyaset bağına bize göstermesin. Tarihte ne zaman olduysa, felaket oldu. Çünkü bana felaket olmadığı bir zaman gösteremezler. Çünkü onun başında bir adam var; o adam yorumlayacak, ona "*Din*" diyecek ve iktidarda kalmak için o dini tepe tepe kullanacak. Hem öyle olmadı mı? Zaten oldu.

Demek ki "*Din, vicdan işidir.*" derken, ne konuştuğunuzu idrak edebilecek bir akıl düzeyinde olmamız lazımdır. Dinin vicdan işi olduğunu söylemek, dini vicdana hapsedmek anlamına gelmez; dünyanın, o vicdanla aydınlatılması manasına gelir. Ama burada olanların bir kısmı, orada olanlarla kavga ediyor, bunu anlatmaya çalışıyorum.

3-İslam, bir nizamdır. Bir adım daha ilave edelim, "*El-İslamu, hüveddin veddevlet*" (*İslam, Din ve Devlettir.*) diyelim. Yirminci asrın en popüler sloganlarından biridir. Dedim ya, farklılıklardan korkmuyorum; oturur, konuşurum; çünkü, benim işim odur. Devlet, bana farklılıklar üzerinde oturup konuşmak için para veriyor. Yani iyimserim bu konuda. Ben felsefe hocasıyım. Devlet, neden beni felsefe öğrenmeye gönderdi? Bana söylenene kayıtsız-şartsız tabi olmam için mi bu devlet bana bu kadar masraf etti? Her şeyin şüphe altında olduğu, her şeyin sorgulandığı bir memlekete gönderdi beni benim devletim; ondan sonra gelip der mi, "*Sana birşey söyleyeceğiz, sen de bunu takip edeceksin?*" O zaman aldığım para da helal olmaz, devlete karşı da hizmet etmemiş olurum. Benim işim değerlendirme, tahrir, terkip, tenkittir; bu devlet bunun için bana masraf etti.

O halde nedir bu nizam dediği? Elbette nizamdır; doğrudur, ama bu nizamla senin kastettiğin şey farklıdır. Bakınız ben de, "*Dinin nuru her yerdedir.*" dedim, ama bu, "*Hayatta sadece din var, başka şey yok.*" demek değil; Öyle şey olur mu? Sanat da var, ekonomi de var, siyaset de var, ahlak da var... Onun için ben bazen, beni anlamakta zorluk çekenlere, "*Bak kardeşim, esnafsan, ziraatla meşgulsen, sabahleyin kalktın, namazını kıldın, Bismillah diyerek dükkânını açtın, kimseyi aldatmadın, helal aldın, helal sattın; ziraatla uğraşıyorsan, öniüne çıkan çekirgeye bile rahmet nazarı ile baktın...*", işte müslümanlığın % 90'ı budur. Yani namazını kılıyorsun, ibadetini yapıyorsun, insanlara iyilik ediyorsun, üretiyorsun: Müslümanlık budur. Müslümanlık, sabah yatıp, akşam kalkıp din ve siyaset konusunda konuşmak de-

ğildir. İslamiyeti zorlaştırdık; maslûman olmak için, ohooo...! Partilere oy vereceksin, ideolojileri ilerleteceksin... Ne müslümanlar, ne müslümanlıklar çıktı! Kur'an bize bunu böyle söylemiyor. Onun için bu nizamı, çok iyi... Çevir... Nedir? Siyasi nizamdır. Onun için bu, 20. yüz yılın en büyük talih-sizliğidir.

Bir taraftan komünizm var, öbür yandan Bilimsel Sosyalizm, öbür taraftan Kapitalizm var; sizin *izm*'iniz var da bizim yok mu? Oradan da üçüncü bir yol çıkardık, İslam'ı siyasi bir ideoloji olarak geliştirdik ve İslamiyete en büyük sıkıntıyı verdik. Çünkü buyurun, komünizm gitti, yarın kapitalizm de gider. İdeolojilerin ömrü sınırlıdır, İslam evrenseldir. İslam, o anlamda ideoloji olmadığı için evrenseldir. İslam'ın demokrasiyle ilgili hiçbir problemi yok; Cumhuriyetle de hiçbir problemi yok; fakat İngiltere'nin Kraliçesi II. Elizabeth, bana bir mektup yazıp, "*Ben ve taifem müslüman olmak için yola çıktık*" dese, ben ona, "*İslam'da Kraliçelik yok; önce rejimini değiştir, sonra gel*" mi diyeceğim? Hayır, İslam hakkın, doğrunun, adaletin olduğu her yere girer; orada kraliçe olur, orası müslüman olur. Onun için İslamiyeti bir rejimle... Efendim, "*İslamiyet demokrasiyi emreder.*" Hayır efendim! Siz, "*İslamiyet demokrasiyi emreder.*" dersiniz, o zaman öbürünün nehyetmesi lazım. Eğer İslamiyetin ışığı nüfuz ediyorsa, nereye gidiyorsa orası nurlanmıştır zaten. Orası Kur'ani bir idrak kazanmış demektir. Meseleye böyle bakmak lazımdır. Yoksa "*Onların izm'i var da bizim yok mu!*"; ondan sonra üçüncü bir yol, haydi maşaallah... Daha yeni yeni demeye başladık: "*Yok yahu, İslam için ...çılık vs. demeyelim...*", yeni yeni, çok şükür, ama uzun bir kavga faslına orada da girdik. Orası, kavganın en yoğun olduğu yer. Demin söylediğim birinci anlam dünyası ile bu anlam dünyası, hala kıyasıya kavga ediyor İslam aleminde, ama bhusus Türkiye'de.

Başka ne var? Bir de bizim geleneksel müslümanlığımız; bu tarafı ile *Şeriat*, bu tarafı ile *Tarikat* vs. *Şeriat* dediğim namazdır, niyazdır, oruçtur, helaldir, haramdır vs. (Hemen oradan, "*Bak, işte, Şeriat kullandı, niyetini şimdi açığa vurdu.*" diyen çıkmaz da içinizden, hani olur ya, onun için söylüyorum). Şeriat aslında odur. "*Hepimiz şer'i şerif içindeyiz.*" demek; namazlı, niyazlı, oruçlu vs. Her neyse, kavga edelim diye kavramlarımızı da perişan ettik. Aslında *Gelenekçi Müslümanlık*; barışçı, tatlı bir müslümanlık, anamızın-babamızın müslümanlığıdır. Yani siyaset vs. şeylerin bozmadan önceki anamızın-babamızın müslümanlığı demek istiyorum. Çünkü onları da ajite ettik, onları da yoldan çıkardık. Benim öğrencilerimin bir kısmı, gidip anasına, "*Vallahi bu örtünme seni sıkıntıya sokar.*" diyor; halbuki kadın ör-

tünüyor. Hayır, ona göre bir tek örtünme şekli vardır. Yani bir de Geleneksel İslam'a müdahale ortaya çıktı. Halbuki onlar, haramı bilir, helalı bilir; hala da biliyorlar; bizim çoğumuza haram lokma yedirmeyen onlardır. Allah hepsinden razı olsun; ölenler nur içinde yatsın. Kendi anam-babam için söylüyorum, ben başarılı olabildim mi, bilmiyorum; ama onlar bana haram yedirmediler. Bilinçli olarak yedirmediler; onun şuurundaydılar. Bu nedenle, geleneksel müslümanlığı ajite etmezsek, tahrip etmezsek, onu da siyasileştirmesek, işte sermaye odur. İşte İstanbul'da, o sermaye hala canlı olduğu için dışarı çıkabiliyoruz, Newyork'tan farkı odur. Ama geleneksel İslam'ın da bu gün ciddi problemi vardır. Çünkü orası ortak alan olduğundan, her gelen gıdıklıyor orayı; siyasetçi, nizamcı öbürü... orayı gıdıklıyor ve o orta direği, iman ve İslam'ın orta direğini, maalesef hırpalama gibi bir süreç yaşıyor. Orada kavga yok; ama kavgaya dahil etmek için elimizden geleni yapıyoruz.

Bir de, o tarihi, kültürel müslümanlığın yumuşaklığını, güzelliğini, toleransını, yeni fikir, anlayış ve yorumlarla, bir bakıma duyguyu oradan alıp, fikri hem kendi kültüründen, tarihinden, geçmiş tecrübesinden, hem de insanlığın tecrübesinden alıp, bir yeni dizayn, yeni bir din!... Haşa; kim, nasıl düşünebilir? Ama yeni bir telakki şeklinde de bir anlayış vardır. Zaten Türkiye'de en sessiz, en mazlum anlayış da bu anlayıştır. Yani bu anlayış, kavgacı değil; dinin siyasete alet edilmesinden müşteki; Batı'nın doğru, yaşanmış tecrübesine açık; tıpkı Mehmet Akif gibi. Mehmet Akif çok ilerici, çok çağdaş bir adamdır; ona yobaz diyen yobazlara bakmayın. Ne diyor: "*Asrın âsârı kemaliyle tekamül edemez.*" Demek ki bu asır, kamil eserler vücuda getirmiş. Demek ki Batı'da olup-bitenlerin hepsi kötü değil, kamil eserler vardır; onları alıp *Ruh-u İslam* (İslam'ın manası) tekamül edecektir. Onun için bu çizgide olanlar, aynı zamanda Batı'ya açıktır. Bunlara ad vermekte, her zaman zorluk çekerim; *Yenilikçi, İslahçı, Teceddüdcü, İhyacı*... Benim 30 yıldır anlatmaya çalıştığım yorum budur.

Ben buradayım; halkımın, kültürümün getirdiği hissen ılımlı, rahmete açık bir dini tecrübem, hayatım var. Bunu şimdi yine kendi kültürümden, Mu'tezile'mden, Eş'ari'mden, Maturidi'mden... hepsinden alabileceğimiz yeni fikirlerle yeni bir çerçeve, yeni bir anlam... Madem insan evrensel her kültüre giriyor, madem orada yeni anlamlar inşa edebiliyor, neden şimdi etmesin. Bu, benim değil; Akif'lerin, Muhammed İkbâl'lerin; ben onların öğrencisiyim. Benim gibi düşünenler, onların öğrencisidir. Bir de böyle bir müslümanlık vardır; ama (keşke *biz* demesem) biz kavgacı değiliz, Geleneksel İslamla kavgamız yoktur. "*Nizam*" diyenlerle büyük tartışmam var; ama



kavgamız yoktur. Çünkü baktı Komünizm, baktı Marksizm; *“Benim neden bir ...izm'im olmasın!”* dedi; yani tarihi şartlar, onu ona zorladı. Bugün anlayıp dönüştürmek lazımdır. Ben yıkıcılıktan nefret ederim. Dönüştürmek lazım; hayatın sırrı, dönüştürmededir. Artık iyice bayraklaştırdığım bir fikir: *İslamla var olmak demek, İslamla modernleşmek, İslamla çağdaşlaşmak demektir;* İslam'a rağmen değil ve burada İslam, haysiyetli bir tarafı temsil ediyor,... Bir fikri, Kur'anın vizyonunu. Benim kanaatimce sadece Türkiye veya İslam Dünyası değil, dünya bu vizyona muhtaçtır. Burada belki benim dilim 3-5 cümleye dönüyor, bu iş bu kadar kolay değil.

Bir de son grup, *“İlmisından daha çok nefret ederim.”* diyen grup (Bu da yeni çıktı; 10-15 senelik tarihi vardır; geleneksel İslam değil, zaten o Nizam'dır). *“İlmli İslam, en tehlikeli İslamdır, ılımlı müslüman en tehlikeli müslümandır.”* diyenler. Bu konulara çok hiddetle, şiddetle dokunan bir gazete, geçenlerde bir insandan bahsederek, *“Bunun gibi düşünenler, en tehlikelidir.”* diyor. Halbuki onun gibi düşünenleri, nizamcıların çoğu müslüman saymıyor! Ama onlara göre bunlar en tehlikelidir. İnsan merak ediyor, acaba bunlar neden tehlikelidir? *“Çünkü bunlar zinde güçleri zayıflatıyor.”*

Açıkça söyleyeyim, eğer bir kişi İslam bakımından benim anlattığım noktaya gelmişse..., benim anlattığım müslümanlığa karşı çıkması için, insaf sahibi olması lazım. Ben ne söyledim? Müslüman olmayı rahatsız eden birşey mi söyledim? *“Hristiyanım”* diyeni rahatsız eden birşey mi söyledim? *“Ate'yim”* diyeni rahatsız eden birşey mi söyledim? Hayır, hiçbir şey söylemedim; ima yollu dahi birşey söylemedim. O halde neyi...? İslamiyeti böyle anlatınca, İslamiyetin evrensel nabzına dokunuyorsunuz; İslamiyetin önü yeniden açılıyor; adam, dinsiz olduğu için, bundan korkuyor. Adam, *(Ah! Keşke hepsi fundamentalist olsa da, şöyle bir doğrasak)* onu bekliyor. Onun için eğer güler yüzlü, yumuşak huylu çıkarsanız, müthiş bir hayal kırıklığına uğruyorlar. Çünkü öyle çıkarsanız dövemiyor; dövecek, ama fırsat bulamıyor. Onun için en büyük fırsat, seni bir tarafa itmektir.

Tekrar edeyim, Türkiye'de dine verdiğimiz anlam ve önem zümreleri var, alanları var. Bu alanların hepsini birden dikkate alacak bir ilahiyat birikimimiz, felsefe birikimimiz olmadığı için, hakem yok. Onun için Türkiye'nin, hukuk sistemi başta olmak üzere, her şeyini rahatlaştırması lazımdır ki insanlar bu alanları konuşsunlar, bu alanlar hakkında kucaklarındaki taşları döksünler; ne istiyorlarsa, onu söylesinler. Bu, üniversitede olmak zorundadır. Birisi gelse dese ki, *“Hocam, ben Stalin döneminde olduğu gibi, bir komünist devlet kurmak istiyorum”* ben, *“Acaba silahım nerede!”* diye

sağımı, solumu kurcalamam; benim işim değil. Benim işim, “*Gel otur bakalım, sen ne konuşuyorsun?*” diyerek onunla müzakere etmektir, onunla konuşmaktır, onu dinlemektir ve kendimi ona anlatmaktır; hangi fikir olursa olsun, benim yapacağım budur. Biri gelir, öyle deli saçması bir fikir söyler ki... Şimdi bakınız insanlar, gruplar, fikirler birbirinden farklıdır. Ama ben üniversitede felsefe profesörüysen, oturup konuşmam lazımdır. Onun için elbette üniversite konuşma, tartışma yeridir, özgürlük yeridir. Başka türlü düşünmek, başta “*Hayatta en hakiki mürşit ilimdir.*” diyen kahramanın mirasına hakarettir. Üniversitenin yeri ayrıdır, ticaret müessesesinin yeri ayrıdır, polis karakolunun yeri ayrıdır, kışlanın yeri ayrıdır. Üniversite konuşma, tartışma yeridir. İşte bunları konuşacağız.

*Peki hocam, konuşuyorsun da... Allah'a şükür bunu her yerde söyledim. Türkiye'de yaşamaktan memnunum. Sıkıntılar çok, dizboyu; ama ne Güney'imde, ne Batı'mda, ne Doğu'mda yaşamak istemezdim. Benim gibi düşünen arkadaşımın, 10 senedir İran'da çektiğini ben biliyorum. Burada konuştuklarımızı, başka ülkelerde konuşamayız; evvela şu toleransa bakın! Ama özgürlük bana az geliyor, daha fazlasına ihtiyacım var, dinlemek için özgürlüğe ihtiyacım var, bırak, fikri neyse gelsin söylesin, desin ki, “Hocam bu İslam yıkılmadan, bu millet iflah olmaz.” Ben bu adamla oturup konuşmak durumundayım, “Be kafir!” diye başlayıp konuşmak, benim işim değil. Onun için, evvela çıkış yolunu söylüyorum. Bu anlam dünyalarını kılıç darbesiyle yok edemeyiz; çünkü insanlık buna müsait değil. O halde ne yapacağız?*

1- Kendisini müslüman sayanlar, bu anlamlara müsaade etmek zorundadırlar. Size İzmir'de bir hemşehrimin başından geçen vakayı anlatabım. Benim hakkımda söylenmeyen, yazılmayan kalmadı; ne kafirliğim kaldı, ne CIA ajanlığım kaldı; hepsini söylediler. Neyse, söylesinler. Benim Harputlu hemşehrimin de bir türlü dili varmıyor; beni de şahsen tanımıyor. Onun da söylemesi vacip(!) çünkü büyükleri söylüyor. Müslümanın evvela kafası çalışmalı. İki elini üst-üste koyup “*Beni istediğin yere götür.*” diyen bir mü'min, İslam'ın anlattığı insan değildir. Az önce söyledim, kafası çalışacak, gönlü çalışacak; -*Al beni götür, mutlak itaat, ser verip sır vermeyeceksin.*-, onların hepsinin modası geçti, bugün onları devam ettirmek...

Siyasette de, tarikatte de, öbür tarafta da bu yanlıştır. Öbürü, “*Yahu, bak işte memleketinizde iyi kötü bir adam çıktı, nasıl bunu söylüyorsun?*” diyerek epeyce sıkıştırmış adamı. Sonunda gözleri dolmuş ve “*Biliyorum, haklısın; fakat ben ticaretle uğraşıyorum. Bir sürü günahım var, sıkıntım*

var; bana birinin yardım etmesi lazım, benim şefaate ihtiyacım var; onun için bağlandım.” demiş. O da demiş ki: “Yahu, Resulullah var, Cenab-ı Hakk’ın rahmeti var.” Bu defa, “Yahu, o mahşer gününde, o kalabalıkta Resulullah beni nerede görecektir?” demiş! Onun için hemen iki kapı öbür tarafta birine bağlanıyor. Müslümanlığı bu noktaya getirmemek lazımdır. Bu büyük bir talihsizliktir. O büyük ideale, o büyük fikre, o büyük vizyona bizim bu hakareti yapma hakkımız yoktur. Evvela müsamaha şarttır, rahmet gözüyle bakmak şarttır; Allah şahidim olsun, ben öyle bakmaya çalışıyorum. Benim İmanımı, takvalılığımı sorgulayın da, hiç değilse dinliliğimi sorgulamayın. Bunu örnek olarak söylüyorum; hiçbirininki sorgulanmamalıdır. Eğer böyle yaparsak, iç kavganın bir kısmı... Bu alanlarda yer alanlar birbirlerini yok ediyorlar, birbirini zenginleştirmiyorlar. Ama bir de bunun dışında alanlar var. Son cümlem de onlara: Bırakınız o alanlarda olanlar konuşsunlar ve siz bu alanlarda olanların her biriyle konuşmaktan kaçınmayın. Gizlenen şey tehlikeli olur. Artık bizim çağımız gizlilik çağı değil. Bakın, işte çalanlar-çırpanlar oluyor; ama bir süre sonra yedi düvele rezil oluyorlar. Onun için, evvela, fikirden korkmayalım. Hiçbir ülkenin fikirle yıkılacağına inanmıyorum. Tam tersine, bastırılan fikir cazip olur, memleketi, milleti perişan eder. Bu yüzden fikir hürriyetine ciddi manada ihtiyacımız vardır. Şimdi diyeceksiniz ki, hoca, hocalığı bıraktı... Hayır, hayır, bunu inancımın bir parçası olarak söylüyorum. Bununla ilgili en az 20 toplantı düzenledim, bunların bir kısmı da zaten dillere destan... Evvela fikir hürriyeti, akademik hürriyet ve kurumsal otonomi. Özgür olmayan üniversiteden hiçbir şey çıkmaz. Özgürlük şarttır. Fizikt’en, Veteriner’den çıkar; ama Sosyal Bilimler’den çıkmaz. İnsanlarınızı ezerek, katlayarak, çiğneyerek bir yere varamazsınız. Ya hep birlikte batarsınız, ya hep birlikte kalkarsınız; bu böyle biline.

Müsamahayı söyledim. Ve diyalog... Konuşmaktan korkmamak lazımdır. Abant Platformu’nun bir özelliği bu. Hangi fikirde olursa olsun, eğer samimi olarak ateist, müslümanlığın her cenahında yer alan müslümansanız, gelin konuşun. Çapımız ölçüsünde hepimiz birden ciddi bir mesele üzerinde duralım ve çocuklarımızın kulağına üfleyelim: Hukuk devleti ve demokrasi. Hukuk devleti ve adalet şarttır. *Demokrasi* modern bir tabir, ama *Meşveret*’in kurumlaşmasıdır. Kur’anın anlattığı meşveretin kurumlaşmasıdır. Demokrasi, her bireyin adam yerine konması gerektiğini söyleyen bir anlayıştır. Onun için birçoğu demokrasiden korkuyor. Çünkü demokrasi, imtiyazlı sınıf kabul etmez. Demokrasi, “Ben söylerim, siz yaparsınız.” anlayışına yer vermez. İnsan hakları, fikir özgürlüğü... Demokrasi, müslümanın en büyük

gailisi olmak durumundadır. Onun için, her 3 alanla... Geçen gün bir televizyon programında söyledim. Kendini, yazan çizen olarak din alanında mı düşünüyorsun? Allah aşkına, din adına teslimiyetten vs. yanlış olarak bahsederek din adına, İslamiyet adına sakın insanımızın, bireyimizin zihnini kapatacak, gönlünü kapatacak, onu zihnen ve hissen tutsak hale getirecek bir telkinde bulunma. Bu, bu ülkeye yapılabilecek en büyük kötülüktür. *“Ben doğruyu bilirim, bana bildirildi, ben de sana bildireyim”*, en büyük kötülüktür.

Milliyetçi misin? Bu milletin her bireyinin kafasının ve gönlünün açık olması için, her türlü tedbiri alacaksın. Otonomluğu, fikri, zikri olan, kendine güveni olan ve bunu rahatça konuşan, tartışan... Kime karşı? Evvela liderine karşı, abisine, ablasına, babasına karşı. Eğer birisi, *“Arkadaşım, bizim buralarda liderin dediği olur.”* dese, bilin ki o, milliyetçiliğe en büyük darbeyi vuruyor.

Şimdi gel bu tarafa: kendini çağdaş mı kabul ediyorsun? Kalkıp *“Ben böyle yorumladım, herkes böyle inanacak”* demek, Atatürk’e yapılabilecek en büyük haksızlıktır. Atatürk ne diyor: *“Biz de fikirlerimizi, düşüncelerimizi süslü ideolojilerle ortaya koyabilirdik; ama bunlara vaktimiz yok.”* Onun için, eğer kendini çağdaş kabul ediyorsan, çağdaş dünya iyi-kötü gözümüzi önündedir. Orada devlet, milleti nasıl idare ediyorsa, sen de burada beni öyle idare et. Orada şu zümre nasıl bir fonksiyona sahipse, sen de burada kendini ona yavaş yavaş alıştı. *Bunu, Avrupa’ya körü körüne teslimiyet* anlamında söylemiyorum. Türkiye’nin bugün Avrupa Avrupa Avrupa demesinin sebebi, kendinden kurtulmanın çaresi. Türkiye’yi kendi içindeki dinamikler yok ediyor. Onun için *“İnşaallah kurtarırlar”* diyoruz. Aslında biz kendimizi kurtarmazsak, öyle bir kurtuluş da yok. Ama ben ondan da yanayım, doğrudur, yani *insan hakları* konusunu ben bu düzeye çıkarmadım, onlar çıkardılar. Bakarım, bu insan haklarının benim dinime, benim kültürüme, Kur’anıma ters düşen bir yanı var mı? Hiçbir şey bulamadım. Benim ne kadın-erkek eşitliği ile ilgili bir problemim var, ne işçi kuruluşları ile ilgili bir problemim var, ne de kadınların şoför olmalarının şeytan işi olduğuna dair bir fikrim var. Benim o insan hakları ile ilgili problemim yoktur. Olan var; ama onlar da bir gün açılacaklar da epeyce çekiştikten sonra. Onu devam ettiremezler. *Bir hanım, araba kullanacak, sen onun yanına Filipin’li bir şoför vereceksin, halvette kalacaklar! veya ‘Ya araba bozulursa!...’* Onlar da helvayı öyle yiyorlar. Yani kendisini ister çağdaş olarak tanımlasın... Bağıra bağıra söylüyorum: Ben, muasır, müslüman bir Türküm. Buradaki

Türkçülüğü, *Irkcılık* anlamında kullanmıyorum, tarihi ve kültürel anlamda kullanıyorum; ırkçılık değildir bu. *Etniklik* ile uzaktan, yakından... Ben, muasır müslüman bir Türküm. Bu cümle benim değil, Ziya GÖKALP'in cümlesidir. Çağdaşım ben. Niye olmayayım ki, nerem eksik? Peki çağdaşlık nedir? *Çağdaşlık*, bugünkü insan haklarına uymaktır; *Muasır Medeniyet Seviyesi* de odur. Her kim ki bugün insanlığın ulaştığı demokrasiden korkuyorsa, bilin ki o muasır değildir. Çünkü bizim muasır dediğimiz, işte şu dünya. O dünyanın geldiği yer burası, bu çizgidir. Artık teknolojiyi reddeden yok. *Muasır demek, teknolojiyi reddetmeyen*; kim reddediyorki!... *Fizik'i, Kimya'yu reddetmeyen(!)* reddeden mi var? Ben hiç görmedim. O halde nedir? Bir insan telakkisidir ve o insan telakkisi, benim telakkimle ne ölçüde örtüşüyor; onu sormak durumundadır. Onun için, muasır medeniyet seviyesine çıkmak ve onun ötesine gitmek, saydığım bu değerlerle, bugün insanlığın geldiği demokrasi, hukuk devleti, insan hakları anlayışına yeni, ahlaki, manevi ışıklar getirmektir. Eğer yapabilirsek, bizim katkımız bu olacaktır. Neden olmasın? Biz yapamadık; zaten yapamazdık da. Çünkü biyolojik yasalara aykırıdır.

Her zaman söylüyorum: Ben, modern Türkiye'nin 5. veya 6. İlahiyat kuşağı olmalıydım. Oysa hocalarım ve ben ikinci kuşağız. Onun için bu kadar kısa zamanda, bu kadar şey olmaz. Ama mevcut olandan fazlasını yapamaz mıyız? Yaparız, ama aydınlar olarak tembeliz; sorumluluk, yeterince içimizde değil. Onun için insan bir yılda ne kadar iş yapıyor, Allah ne kadar güç veriyor, bildiğiniz gibi değil. Geriye dönüp bir seneye bakıyorsunuz, o bir senenin içinde 60'ın üzerinde toplantı yapanlar var. Allah güç-kuvvet veriyor. Eğer "*Hanginiz yapıp-eden olarak işe yararsınız. Bu bilinsin diye ölüm vardır, hayat vardır.*" sesini duyarsak, herkes bulunduğu yerde ve kolumda İslam'ın ışığını gösterirse, o kadar evrensellik tecelli eder. O evrensel ışıkla bir bakkalın ne kadar güzel bakkal olacağı... O kadar evrensellik tecelli eder ki orada... bilim adamında, siyaset adamında, din adamında, devlet adamında. İşimiz zor; ama ben umutsuz değilim. Dünyanın da bize çok yardım ettiği yok; çünkü dünya da bizi çok içeriden bilmiyor.

Ben umutluyum. Kavga, en son akla gelen şey olmalıdır. Kavgayı, *patırtı-kütürtü* anlamında söylemiyorum; *susturma*, yani *konuşmayacaksınız, konuşurmuyun, aranızda almayın* anlamında söylüyorum. Eğer biz (burada yaşayan her insanımız), insan olma, Türk vatandaşı olma, bu devletin, bu milletin ferdi olma hakkına, en az kendisinde bu hakkı görenler kadar sahip olduğu idrakine sahip olursak, insanların vatan, millet sevgilerini (vatan hâlini olduklarına dair belgeleri yoksa) suçlamazsak, "*Vatan sevgisi bizim işi-*

*miz, millet dostluğu bizim işimiz” gibi bir saplantı içinde olmazsak, sırtında yük taşıyarak çocuklarına helal ekmek götüren bir hamalın, il müftüsü kadar saygıya layık olduğu bilinci ve şuuru içinde olursak, eli öpülesi bir varlık olduğu bilincini taşırsak, kanaatimce, hala üzerinde oturduğumuz, gönlümüzde ve kafamızda sakladığımız o kapital, o sermaye, o anamal, o kültür kalıntısı Allah’ın izniyle, Kur’anın ışığıyla bu çıkmazdan, bu açmazdan bizi kurtarır. Allah Hepinizden razı olsun.*

### **TEŞEKKÜR ve PLAKET**

**Erol TÜRKMEN (Vali Yardımcısı)**

Elazığ’ımızın yetiştirdiği değerli hocamıza, bu veciz konferans için çok teşekkür ediyor, saygılarımı sunuyorum. Ayrıca bu konferansa vesile olan sayın müftümüze de teşekkür ediyorum.